

HOLOKAUSTAS LIETUVOJE: ŽVILGSNIS Į VAKARŲ ISTORIOGRAFIJOS DISKURŠĄ

Stanislovas Stasiulis

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: stanislovas.stasiulis@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje siekiama išanalizuoti esamą Vakarų istoriografijos atliktų holokausto Lietuvoje tyrimų būklę. Pirmoje straipsnio dalyje daugiausia dėmesio yra skiriama pokario ir Šaltojo karo laikotarpio istoriografijai. Nors šis laikotarpis nepasižymėjo būtent Lietuvai skirtų tyrimų gausa, jis turėjo didelę reikšmę holokausto suvokimui, jo istoriniam, teisiniam, moraliniam vertinimui bei pagrindinių sąvokų, tyrimo metodų, kurie vėliau buvo pritaikyti ir vertinant holokaustą Lietuvoje, suformavimui. Antroji straipsnio dalis skirta apžvelgti Vakarų istoriografijos pokyčius, įvykusius pasibaigus Šaltajam karui ir sugrįžus Sovietų Sąjungai. Būtent šis laikotarpis, prasidėjęs XX a. paskutiniame dešimtmetyje, Vakarų istorikų dėmesį nukreipė į Rytų Europą, o Lietuvą padarė vienu iš svarbiausių holokausto tyrėjų vykdomų tyrimų objektu.

Reikšminiai žodžiai: holokaustas Lietuvoje, istoriografija, nacionalsocializmas, vokiečių okupacija Lietuvoje.

Keywords: the Holocaust in Lithuania, historiography, National Socialism, German occupation in Lithuania.

Įvadas

Vakarų istoriografijoje galima skirti kelis etapus, brėžusius naujas holokausto tyrimų kryptis ir formavusius jų eigą. Raulis Hilbergas, apibendrindamas visą holokausto istoriografiją, skiria tris jos raidos etapus: *ankstyvąjį* tyrimų etapą pirmaisiais pokario metais iki jo paties knygos pasirodymo, kuriame masinės žydų žudynės buvo tiriamos daugiausia nacionalsocializmo, Antrojo pasaulinio karo kontekste ir dėl to dažnai buvo šalutinis tyrėjų objektas; *sisteminį* laikotarpį, kuriame buvo apibrėžtos pagrindinės holokausto sąvokos, susiformavo atskiros tyrėjų mokyklos, ir

kompleksinį etapą, kuriame holokausto tyrimai išsiplėtė geografiniu principu¹.

Būtent paskutinis etapas, prasidėjęs XX a. paskutiniame dešimtmetyje, žymi holokausto tyrimų plėtrą tiek kokybine, tiek kiekybine prasme, todėl šio straipsnio tikslas – apžvelgti Vakarų istoriografiją, skirtą holokaustui Lietuvoje. Straipsnyje aptariamą Vakarų istoriografiją chronologiškai reikėtų skirti į du etapus, kurie diktuoja ir šio straipsnio struktūrą bei uždavinius:

1) išnagrinėti pokario ir Šaltojo karo tyrimus bei jų specifiką. Šio laikotarpio

¹ R. Hilberg, 2008, p. 25–36.

pradžią žymėjo Niurnbergo teismo procesas, o jo baigtimi reikėtų laikyti Šaltojo karo pabaigą ir Sovietų Sąjungos griūtį. Nors šiuo laikotarpiu atskirų, išsamių studijų Lietuvos atvejui nebuvo parengta, šis etapas yra svarbus tuo, kad suformavo pagrindinius istorinius, moralinius, teisinius holokausto vertinimo kriterijus;

2) aptarti pokyčius Vakarų istoriografijoje pasibaigus Šaltajam karui ir sugriuvus Sovietų Sąjungai. Būtent tie įvykiai sudarė prielaidas peržvelgti egzistavusį holokausto suvokimą ir jį išplėsti – geografiškai į holokausto žemėlapiį įtraukti ir tokias šalis kaip Lietuva.

Tie klausimai ar atskiri Vakarų istoriografijoje keltų klausimų fragmentai buvo nagrinėti ir keletu lietuvių istorikų. Vytautas Berenis savo straipsniuose fragmentiškai aptarė svarbiausius holokausto istoriografijos veikalus ir juose keliamas problemas, funkcionalistų ir intencionalistų mokyklas bei akcentavo, kad Lietuvos istorikai per mažai dėmesio skiria Vakarų istoriografijoje keliamoms problemoms, sąvokoms, koncepcijoms, bet remiasi monologiniu kalbėjimu, kuris visą istorinį diskursą daro provincialų². Hektoras Vitkus Vakarų istoriografijos keliamus klausimus plačiai išnagrinėjo holokausto atminties kontekste³. Istorikas Nerijus Šepetytys aptarė Vakarų istoriografijoje keliamus klausimus ir problemas, taip pat Vakarų ir Lietuvos istoriografijos probleminį santykį⁴.

Užsienio istorikų darbų, skirtų nagrinėti holokausto istoriografinėms problemoms,

yra nepalyginti daugiau, o jų tematikos diapazonas svyruoja nuo atskirų holokausto tematikos istoriografinių klausimų iki darbų, skirtų aptarti holokausto tyrimus ir atmintį atskirose šalyse⁵. Vienas iš tokių pavyzdžių – vokiečių istoriko Nicolo Bergo studija, plačiai ir išsamiai nagrinėjanti holokausto atmintį ir istorinius tyrimus Vakarų Vokietijoje⁶. Taip pat būtina paminėti istorikų Dano Stone'o bei Davido Cesarani gausius tyrimus, atskleidžiančius ne vieną holokausto istoriografijos bruožą ir jos pobūdį⁷.

Aptarus kitų istorikų atliktus darbus, būtina daryti vieną išlygą: šiame straipsnyje nebus aptariami Izraelio istorikų atlikti gausūs tyrimai, skirti holokausto Lietuvoje tematikai⁸. Tokį apsisprendimą lemia keli motyvai. Pirma, holokaustas Izraelio istorinėje sąmonėje užima svarbiausią vietą, todėl šios šalies istorikų atliekami gausūs tyrimai galėtų būti atspirtis atskirai publikacijai. Antra, dalis Izraelio istorikų, tyrinėjančių holokaustą Lietuvoje, patys yra šių tragiškų įvykių liudininkai (pavyzdžiui, Y. Aradas, D. Levinas). Dėl šios priežasties šiuose tyrimuose susipina tiek objektyvaus istoriko, tiek įvykių liudininko perspektyvos. Ta priežastis lemia ir tai, kad, kitaip nei Vakarų istoriografijoje, kurioje dėmesys telkiamas išskirtinai į nusikaltėlių veiksmus ir motyvus, Izraelio istorikų atliekamuose tyrimuose pabrėžiama ne tik minėtoji grupė, bet ir aukų išgyvenimai ir patirtys. Šis akcentas neleidžia

² V. Berenis, 2001, p. 115–118; V. Berenis, 2007, p. 69–92.

³ H. Vitkus, 2005, p. 51–64; H. Vitkus, 2008, p. 15–39.

⁴ N. Šepetytys, 2005, p. 246–254.

⁵ Plg. D. Bankier, D. Michman (Eds.), 2008; J. P. Himka, J. B. Michlic (Eds.), 2013.

⁶ N. Berg, 2003.

⁷ Plg. D. Stone (Ed.), 2004; D. Cesarani (Ed.), 2014.

⁸ Plg. D. Levin, 2000; D. Levin, Z. A. Brown, 2014; Y. Arad, 1980; Y. Arad, 2009; D. Porat, 1994, p. 159–174.

kvestionuoti Izraelio istoriografijos objektyvumo ar jos svarbos, tačiau dėmesys aukų išgyvenimams ir patirtims ją skiria nuo vokiečių ar anglosaksų šalių istorikų veikalų, o tai savaime galėtų būti atskiro tyrimo objektas.

1. Holokaustas Lietuvoje „blogio banalumo“ kontekste: Šaltojo karo laikotarpio istoriografija

Suvokimo ir apmąstymo apie holokaustą pamatai buvo padėti Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolo, 1958 m. vykusio Ulmo teismo ir jo metu įkurto nacių nusikaltimų tyrimų centro Ludwigsburge aplinkoje. Teisinio proceso logika⁹ ir nacistinės Vokietijos laikotarpio dokumentiniai įrodymai padėjo pagrindą, kuriuo remiantis iki pat Šaltojo karo pabaigos buvo rekonstruojamos nacistinės Vokietijos inicijuotos masinės žydų žudynės Europoje, jų eiga ir mastas.

Pagrindiniai tokio vertinimo elementai buvo šie: nusikaltimų, padarytų Antrojo pasaulinio karo metais, susiejimas su nacistine Vokietija ir jos politiniu, kariuomenės, saugumo struktūrų elitu, kuris nuo patekimo į valdžią pradžios siekė įgyvendinti savo ideologinius ir politinius tikslus (vėliau šia logika remsis intencionalistinės mokyklos atstovai), nusikaltėlių identifikavimas ir paieška, menkas dėmesys aukų išgyventai patirčiai ir liudijimams. Anot istoriko Tony Judto, tokia pasakojimo struk-

tūra, ypač kaltės už masines žydų žudynes perkėlimas išskirtinai vokiečiams, buvo būdingi visą pokario laikotarpį. Jis buvo patogus visoms karo paliestoms šalims, nes nepabrėžė fakto, kad didžioji dalis koncentracijos stovyklų prižiūrėtojų ar masinių žydų žudynių dalyvių buvo ne vokiečiai, o vietiniai kolaborantai, kuriems galėjo būti pritaikomi tokie patys kaltinimai kaip ir nuteistiesiems Niurnbergo teisme¹⁰.

Minėtų teismų dokumentinių įkalčių paviešinimas ir publikavimas sudarė prielaidas holokausto istoriją rašyti išskirtinai remiantis šių dokumentų autoriais. Ši aplinkybė ir daugelyje dokumentų esantis neapibrėžtas ir dviprasmiškas kalbėjimas sudarė sąlygas tuos pačius įvykius vertinti visiškai skirtingai. Vienas iš tokio dokumento pavyzdžių galėtų būti Niurnbergo tribunolo metu pirmą kartą paviešinta ir jau chrestomatiniu pavyzdžiu Vakarų istoriografijoje tapusi SS brigadenfiurerio Franzo Walterio Stahleckerio 1941 m. spalio 15 d. ataskaita apie *Einsatzgruppe A* veiklą Lietuvoje ir Latvijoje, kurioje esantys teiginiai suformavo dvi interpretacines mokyklas, skirtingai aiškinančias holokausto pradžią Lietuvoje: viena jų teigia, jog pogromai ir masinės žudynės pirmosiomis karo dienomis buvo apgalvotas ir vokiečių inicijuotas veiksmas (ataskaitoje minimi nurodymai inicijuoti pogromus ir gana sunkus jų suorganizavimas Kaune)¹¹, o kita tvirtina, kad prie šių įvykių savanoriškai ir gausiai prisidėjo nemaža dalis lietuvių visuomenės (pogromas Vilijampolėje). Šias prielaidas dar labiau sustiprino holokaustą išgyvenusių aukų liudijimų ignoravimas, negalėjimas susipažinti su

⁹ Tokia logika rėmėsi dokumentinių įkalčių ir įrodymų surinkimu konkrečiam nusikaltimui, konkrečiam asmeniui. Dėl šios priežasties holokaustą išgyvenusių aukų liudijimai šiuose teisiniuose procesuose nebūdavo pagrindinis įrodymas ir į jį buvo žiūrima rezervuotai, žr.: D. Bloxham, 2001, p. 72; L. Douglas, 2001, p. 79; M. Marrus, 1987, p. 4; D. Cesarani, 2014, p. 1; J. Matthäus, 2004, p. 203–204.

¹⁰ T. Judt, 2000, p. 296–297.

¹¹ Plg. L. Poliakov, 1979, p. 121; H. A. Zeiger, 1960, p. 64–69; Ph. Friedman, 1978, p. 136.

archyvine medžiaga, esančia už geležinės uždangos.

Tokiomis aplinkybėmis 1961 m. pasirodė ir Raulio Hilbergo studija „The Destruction of the European Jews“, sistemishkai ir detaliai pateikianti nacių beveidžio biurokratinio aparato vaidmenį masinių žudynių procese, kuriame atskiras individas, atlikdamas savo tiesiogines funkcijas, galėjo ir nesuvokti, kad jo veiksmai gali būti pražūtingi kitiems žmonėms, išskyrusi šešis žydų naikinimo Europoje etapus (ekspropriacija, koncentracija, mobilios žudymo operacijos, deportacijos, operacijos žudymo centruose), o kartu į istoriografiją įvedusi tris pagrindines sąvokas, apibūdinančias tris žmonių vaidmenis holokausto akivaizdoje: nusikaltėliai, aukos, stebėtojai¹².

Nors, remiantis išimtinai vokiškais šaltiniais, R. Hilbergui pavyko tiksliai atkurti nacių biurokratinio aparato veikimą holokausto metu, menkas dėmesys okupuotų šalių gyventojų elgsenai ir aukų patirtimis buvo viena iš priežasčių, kodėl daugelis leidyklų atsisakė išleisti šią knygą. Vienas iš leidėjų, kuris atsisakė leisti knygą, buvo ir Izraelyje įsikūręs Yad Vashemas. 1958 m. rašytame šios institucijos vadovo Jozepho Melkmano laiške autoriui nurodomos dvi priežastys, dėl kurių Yad Vashemas atsisakė leisti tą knygą: 1) knygą paremta tik vokiškais šaltiniais ir joje nesiremiam nacių okupuotų šalių dokumentais, kaip ir hebrajiškais ar jidiš kalba parašytais šaltiniais; 2) studijoje daromos išvados apie ankstesnius laikotarpius ar žydų pasipriešinimą masinių žudynių metu gali sukelti kritišką išgyvenusių holokaustą aukų reakciją¹³.

R. Hilbergo knyga turėjo nemažą įtaką ir 1963 m. Hannah Arendt išleistai knygai „Eichmannas Jeruzalėje. Ataskaita apie blogio banalumą“, kuri holokausto istoriografijos kontekste yra svarbi keliais aspektais. Pirmą, Eichmanno teismas pirmą kartą Vakarų visuomenės akyse iškėlė holokaustą kaip atskirą, unikalų nusikaltimą, kurį atskleidus būtina ne tik nubausti nusikaltėlį, bet ir išklausti aukų patirtus išgyvenimus. Būtent šio teismo metu vieši ir atviri aukų liudijimai apie patirtus išgyvenimus ir patirtis tapo Vakarų, o kartu ir Izraelio visuomenės dėmesio objektu. Antra, kaip ir R. Hilbergas, H. Arendt, pasitelkdama Eichmanno charakterio analizę, atskleidžia nacių beveidžio biurokrato, holokausto dalyvio, portretą, kuris, kitaip nei tuo metu įsivaizduota, buvo banalus ir niekuo neišsiskiriantis. Trečia, teismo procesas Jeruzalėje ir jo pagrindu parašyta knyga iškėlė kontroversiškai vertinamą žydų elgsenos klausimą katastrofos akivaizdoje. Būtent judenratų – nacių paskirtų žydų tarybų – veiklą masinių žydų žudynių akivaizdoje Hannah Arendt įvardijo kaip vieną tamsiausių puslapių holokausto istorijoje, o toks vertinimas savaime sukėlė knygos ir pačios autorės viešą pasmerkimą¹⁴.

¹⁴ H. Arendt, 2015, p. 187. Toks Hannah Arendt knygoje išdėstytas Eichmanno teismo vertinimas ir atskiri joje esantys teiginiai susilaukė daugelio intelektualų stiprios kritikos ir kaltinimų dėl neįtakos žydų katastrofos Antrojo pasaulinio karo metais atžvilgiu, žr.: H. Arendt, 2007, p. 465–511. Vertinant judenratų bendradarbiavimo ir vietinių gyventojų ne žydų kolaboravimo motyvus, būtina daryti kelias išlygas. Pirmą, ne žydų kolaboravimas su naciais buvo paremtas savanoriškumo principu, kuris negaliojo getuose veikiančioms žydų taryboms. Antra, ne žydų kolaboravimas su naciais jiems atnešdavo materialinės naudos ir privilegijų, o žydų tarybos getuose veikė baimės ir neužtikrintumo nuotaikomis, kurias sustiprindavo vykdomos reguliarios ir pasikartojančios atrankos ir akcijos, kiekvieną kartą nusinešdavusios daugelį gyvybių. Trečia, kitaip nei vie-

¹² R. Hilberg, 2003.

¹³ D. Engel, 2010, p. 134–136.

Šių knygų pasirodymą ir diskusijas viešojoje erdvėje lydėjo šeštame–aštuntame dešimtmetyje pradėjusios formuotis intencionalistų ir funkcionalistų mokyklos, kurios gana skirtingai interpretavo holokaustą Lietuvoje: intencionalistai į holokaustą Lietuvoje žiūrėjo kaip į vokiečių inspiruotą nusikaltimą, prie kurio prisidėjo ir dalis lietuvių visuomenės¹⁵, o funkcionalistai, atsižvelgdami į LAF skleistą antisemitinę propagandą, vietinių gyventojų nuotaikas ir nuostatas žydų atžvilgiu bei pirmąsias karo dienas, teigia, kad dalis žydų egzekucijų buvo įvykdytos pačių lietuvių valia, vokiečiams neprisidėjus¹⁶.

Šaltojo karo holokausto istoriografijos baigiamuoju akordu tapo devintojo dešimtmečio pabaigoje Vakarų Vokietijoje įsiplieskęs „istorikų ginčas“ dėl nacionalsocializmo praeities suistorinimo, kuris apėmė ne tik istorikus profesionalus, bet ir plačiąją visuomenę, o kartu ir užsienio istorikus. Diskusijos pagrindu tapo Ernsto Nolte's teiginiai apie nacizmo palyginamumo su komunizmu bei Aušvico, kaip nacionalsocializmo padarytų nusikaltimų simbolio, palyginimo ir ištakų vedimo iš Sovietų Sąjungos išplėtos Gulago sistemos¹⁷, kuriuos filosofas Jürgenas Habermasas pavadino revizionistiniais, siekiant „išbaltinti“ Vokietijos praeitį, vokiečių vaidmenį holokauste, ir keliančiais grėsmę visai nacionalinei vokiečių tapatybei¹⁸.

tiniams kolaborantams, naciai getų tarybų vadovams ir policijai suteikdavo didelę ekonominę, policinę ir administracinę valdžią, kuri kai kurių getų žydų tarybų vadovus ir narius paskatindavo aktyviau bendradarbiauti su naciais, žr. I. Trunk, 1996, p. 572–574.

¹⁵ Plg. H. Krausnick, 1981, S. 205–209.

¹⁶ V. Berenis, 2001, p. 117.

¹⁷ E. Nolte, 2016, p. 20–22.

¹⁸ J. Habermas, 1987, S. 62–76. Politinis ir kultūrinis šių diskusijų kontekstas yra neblogai apibūdintas istoriko Charlesio S. Maierio knygoje, žr. Ch. S. Maier, 1994.

Šių debatų svarba ir juose nužymėtų argumentų kalba ataidėjo jau po 1990-ųjų, kai Vakarai ką tik nepriklausomybę atkūrusias Rytų Europos valstybes, kartu ir Lietuvą ėmė spausti istoriškai, morališkai ir teisiškai įvertinti holokaustą, o šių valstybių visuomenės ėmė kalbėti ne tik apie nacistinės okupacijos meto nusikaltėlius, bet ir komunizmo padarytus nusikaltimus¹⁹. Finalinį šių diskusijų etapą žymėjo 2006 m. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija „Dėl totalitarinių komunistinių režimų nusikaltimų pasmerkimo poreikio“, 2008 m. birželio 3 d. pasirašyta Prahos deklaracija, kuri nacizmo ir komunizmo nusikaltimus įvardijo kaip pagrindinę XX a. nelaimę, ir 2008 m. Europos Parlamento pareiškimas „Dėl rugpjūčio 23 d. paskelbimo Europos stalinizmo ir nacizmo aukų atminimo diena“²⁰. Priėmus visus šiuos dokumentus, kilo gausios diskusijos apie galimas neigiamas nacizmo ir komunizmo nusikaltimų lyginimo pasekmes, kurios gali reliatyvinti ar sumenkinti holokausto unikalumo suvokimą, o kartu jo aukų atminimą.

Apibendrinant šį laikotarpį būtų galima daryti keletą tarpinių išvadų. Pirma,

¹⁹ Būtent šiame kontekste 1997 m. pasirodė „Juodoji komunizmo knyga“, o pats to laikotarpio fonas yra neblogai apibūdintas Alaino Besançon knygoje, žr. A. Besançon, 2007.

²⁰ 2006 m. Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija Nr. 1481 „Dėl totalitarinių komunistinių režimų nusikaltimų pasmerkimo poreikio“, [prieiga internetui], in: <<http://assembly.coe.int/nw/xml/xfref/Xref-DocDetails-EN.asp?fileid=17403&lang=EN&search=MTQ4MXx0eXBIX3N0c19lbjpsZXNvbHV0aW9u>>, [2017-09-11]; 2008 m. birželio 3 d. Prahos deklaracija, [prieiga internetui], in: <<http://www.praguedeclaration.eu>>, [2017-09-11]; 2008 m. rugsėjo 23 d. Europos Parlamento pareiškimas „Dėl rugpjūčio 23 d. paskelbimo Europos stalinizmo ir nacizmo aukų atminimo diena“, [prieiga internetui], in: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0439+0+DOC+XML+V0//LT>>, [2017-09-11].

aptartuoju laikotarpiu nacionalsocializmo nusikaltimai buvo vertinami per teisinę prizmę, o holokaustas būdavo dažnai periferizuojamas. Teisinė logika skatino nustatyti nusikaltimą, surinkti įkalčius ir nubausti nusikaltimo vykdytojus. Dėl to į holokausto aukų patirtis dažnai būdavo žiūrима rezervuotai, o pagrindinis Vakarų visuomenės ir istorikų dėmesys buvo skiriamas nacistinei Vokietijai, režimą palaičiusių asmenų teisiniam persekiojimui ir padarytų nusikaltimų vertinimui. Toks vertinimas pradėjo keistis po 1961 m. Adolfo Eichmanno teismo Jeruzalėje. Tas teismas pirmą kartą holokaustą, jo aukų patirtis pradės vertinti ne tik istoriniame, teisiniame kontekste, bet ir moraliniu lygmeniu. Antra, Šaltojo karo laikotarpio istoriografija buvo paremta išimtinai nacistinės Vokietijos laikotarpio dokumentais. Negalėjimas susipažinti su dokumentais, esančiais už geležinės uždangos, ir rėmimasis tik vokiečių dokumentais leido rekonstruoti nacių biurokratinio aparato, atskirų valdžios, kariuomenės, saugumo struktūrų vaidmenį holokauste, tačiau toks tyrimo būdas neleido atskleisti vietinių kolaborantų ar pačių aukų mąstymo ir veiksmų motyvų. Nors dėmesys išskirtinai nacistinei Vokietijai buvo gana palankus lietuviams (neišgrynino vietinių kolaborantų vaidmens holokauste vokiečių okupacijos Lietuvoje metais), šis suvokimas pradės kisti ir įgauti daug naujų spalvų nuvilnijus nepriklausomybės siekiantiems sąjūdžiams Rytų Europoje ir žlugus Sovietų Sąjungai.

2. Nuo „blogio banalumo“ iki „eilinių lietuvių“: Vakarų istoriografijos diskurso pokyčiai XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje

Šaltojo karo pabaiga ir Sovietų Sąjungos griūtis žymėjo naują holokausto tyrimų

etapą, atvėrusį kelią Vakarų tyrėjams susipažinti su archyviniais dokumentais, buvusiais už geležinės uždangos. Šį laikotarpį būtų galima pavadinti visuotine holokausto „europeizacija“, kurią lydėjo istorikų dėmesio sutelkimas į „eilinių“ holokausto vykdytojų, masinių žudynių dalyvių, psichologinio, socialinio portreto rekonstravimą ir masinių žudynių, vykusių Rytų Europoje, specifiką ir eigą. Anot Davido Cesarani, Vokietijos susivienijimas ir nepriklausomų valstybių Rytų Europoje atkūrimas skatino šių šalių žmones iš naujo įvertinti žydų istorijos vietą bendrame nacionaliniame pasakojime, o noras greičiau integruotis į euroatlantines organizacijas – pateikti ir teisinį, istorinį bei moralinį praeities įvertinimą, kuris labai dažnai susilaukdavo šių visuomenių pasipriešinimo²¹.

Naują holokausto istoriografijos suaktualinimo etapą žymėjo: Christopherio R. Browningo studija apie „eilinių“ Hamburge suformuoto 101 rezervo policijos bataliono karių dalyvavimą žudynėse Lenkijoje, kuri iškėlė holokausto dalyvių psichologinius, socialinius aspektus ir motyvus²²; Danielio J. Goldhageno tezė apie nuo XIX a. Vokietijoje egzistavusį „eliminacinį antisemitizmą“ (angl. *eliminationist antisemitism*), kuri į holokausto istoriografiją sugrąžino antisemitizmą kaip esminį

²¹ D. Cesarani, 2005, p. 81–81. Tokios reakcijos į kalbėjimą apie holokaustą vienas geriausių pavyzdžių galėtų būti Jano T. Grosso knyga apie 1941 m. liepos 10 d. lenkų įvykdytą pogromą Jedwabnės mieste, kurio metu buvo sunaikinta beveik visa miestelyje gyvenusi žydų bendruomenė, žr. J. T. Gross, 2002. Šios knygos pasirodymą Lenkijoje žymėjo gausios diskusijos viešojoje erdvėje, kurios apėmė ne tik istorikus ir intelektualų bendruomenę, bet ir politikos, Katalikų bažnyčios sluoksnius, žr. A. Polonsky, J. B. Michlic (Eds.), 2004.

²² Ch. Browning, 2001, p. 164–189.

masinių Europos žydų žudynių motyvą²³; Saulio Friedländerio iškelta „atperkamojo“ antisemitizmo (angl. *redemptive antisemitism*) sąvoka, nusakanti pasaulėžiūrą ir siekį, kurių tikslas gali pereiti nuo išvairavimo iš šalies iki visiško tautos išnaikinimo, o tai ir įvyko žydų atžvilgiu nacistinėje Vokietijoje ir jos okupuotoje Europoje Antrojo pasaulinio karo metais²⁴.

Vis dėlto istorikai daugiausia dėmesio, kaip minėta, skyrė holokausto istorijai Rytų Europos šalyse, kartu ir Lietuvoje. Holokausto tyrimų metodai, suformuoti Šaltojo karo metais, dažnai buvo taikomi ir tyrinėjant holokaustą Rytų Europoje, todėl pirmosios studijos pasižymėjo ne tik faktinių klaidų gausa, bet ir šių šalių konteksto nežinojimu ir neišmanymu, o tai vedė prie labai apibendrinančių teiginių, pavyzdžiui: „Lietuva 1941-aisiais – tai Holokaustas holokauste“²⁵, „lietuviško“ nacionalizmo charakterio, kaip vieno iš pagrindinių motyvų lietuviams kolaboruojant su vokiečiais ir dalyvaujant masinėse žydų žudynėse, pateikimo²⁶ ar 1996 m. pasirodžiusioje Knuto Stango knygoje esančia teze apie pogromus, kaip lietuvių nacionalinių švenčių ypatybę ir tradiciją²⁷.

Visų šių tyrimų simboline pradžia reikėtų laikyti 1996 m., kai pasirodė ne tik minėto K. Stango studija, bet ir Hanso

Heinricho Wilhelmo SD operatyvinės grupės A veiklos okupuotose Baltijos valstybėse ir Baltarusijoje tyrimas. Autorius, kaip ir anksčiau minėti istorikai, remiasi pirmiausia vokiškais dokumentais, kurie leido detalai atskleisti vokiečių saugumo policijos veiklą Lietuvoje, taip pat jos tikslus įtraukiant vietinius kolaborantus į masines žudynes ir kartu taip paslepiant savo vaidmenį jas organizuojant ir vykdant. Anot istoriko Arūno Bubnio, toks tyrimo metodas leido H. H. Wilhelmui detalai atskleisti vokiečių saugumo policijos planus ir tikslus Lietuvoje, tačiau menkas Lietuvos konteksto ir lietuviškų šaltinių išmanymas autoriui mažino galimybes atkurti vietinių lietuviškų institucijų kolaboravimo ir dalyvavimo masinėse žydų žudynėse mastą²⁸.

Nors šios studijos aktualino holokausto Lietuvoje problemą Vakarų istoriografijoje ir atskleidė atskirų asmenų ar lietuvių administracijos, policijos dalyvavimą masinėse žudynėse, jos nepalietė platesnio konteksto ar priežasčių, kurios ir lėmė holokausto Lietuvoje specifiką²⁹. Dėl to svarbiausius darbus apie holokaustą Lietuvoje parašė tie Vokietijos istorikai, kurie pramoko lietuvių kalbą, susipažino su Lietuvos ir užsienio archyvuose esančia medžiaga ir bandė vokiečių okupacijos laikotarpį įvertinti neatsieję jo nuo bendro konteksto, kuris buvo Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais (įskaitant tiek sovietų, tiek vokiečių okupacijas).

Dėl šių priežasčių minėtų istorikų tyrimuose pirmoji sovietų okupacija iškyla

²³ D. J. Goldhagen, 1996, p. 375. Pažymėtina, kad autoriaus knyga tapo tarptautiniu bestselleriu, tačiau joje esantys teiginiai susilaukė daugelio istorikų kritikos dėl itin deterministinio požiūrio į Vokietijos, antisemitizmo ir holokausto istoriją, atsisakymo lyginti antisemitizmą Vokietijoje kitų šalių kontekste, didelio savo teiginių ir išvadų suabsoliutinimo ir kt., pgl.: Ch. Browning, 2001, p. 191–223; Y. Bauer, 2002, p. 96–110; U. Herbert, 1999, p. 35–54.

²⁴ S. Friedländer, 1998, p. 87.

²⁵ R. Giordano, 2003, S. 1.

²⁶ M. MacQueen, 1999, S. 16; M. C. Dean, 2004, p. 288.

²⁷ K. Stang, 1996, S. 77.

²⁸ A. Bubnys, 2002, p. 22–23.

²⁹ Dalis autorių net nebuvo profesionalūs istorikai, o holokausto dalyvių ir kolaborantų ieškotojai, siekiantys juos patraukti teisinėn atsakomybėn. Toks buvo ir minėtas Michaelis MacQueenas, dirbantis JAV Teisingumo departamento Specialiųjų tyrimų skyriuje.

kaip lemiamas veiksnys, sukūręs lietuvių visuomenėje mitą apie Lietuvos žydų bendruomenės išdavystę sovietų okupacijos akivaizdoje, kuris buvo gausiai išplėtotas LAF propagandoje ir apgalvotai išnaudotas nacių, organizuojant ir vykdant masines žydų žudynes Lietuvoje³⁰. Anot Ch. Dieckmanno, antisemitizmas Lietuvoje buvo pagrindas, tačiau ne pakankama priežastis organizuoti masines žudynes ar jose dalyvauti. Šiuo atveju vokiečiai buvo pagrindiniai organizatoriai ir proceso prižiūrėtojai, o lietuvių administracija ir policija jį padarė sklandžiai ir pritariančiai įvykdomą, taip Lietuvos žydų bendruomenę padarydama dar mažiau apsaugotą³¹.

Panašios pozicijos laikosi ir istorikas Wolframus Wette³² savo 2011 m. pasirodžiusioje Karlo Jägerio biografijoje. Autoriaus knygą galima priskirti nacių nusikaltėlių biografijų žanrui. Joje nagrinėjami K. Jägerio asmeninis gyvenimas, karjera iki karo ir pokario, jo veiksmų motyvai organizuojant masines žydų žudynes ir jų sukeltos psichologinės reakcijos. W. Wette³³, aptardamas K. Jägerį, pateikia ir holokausto Lietuvoje vertinimą, kuris iš esmės nesiskiria nuo jau minėtų autorių pozicijos ir kurio būdingus bruožus būtų galima apibūdinti taip: sovietų okupacija išskyrė žydų ir lietuvių geopolitinius interesus, o Berlyne leista LAF propaganda lietuvių sąmonėje įdiegė žydų ir komunistų sutapatinimą ir norą keršyti. Tokios lietuvių nuostatos kraštutine forma prasiveržė pirmosiomis vokiečių invazijos ir Birželio sukilimo dienomis, kuriomis vyko pogromai Kaune ir kituose mažesniuose miestuose. Pasibaigus Birželio sukilimui

ir suformavus pagalbinę lietuvių policiją, ši tapo įrankiu masinių žudynių, kurios, pasak Karlo Jägerio 1941 m. gruodžio 1 d. ataskaitos, pasiekė nacių keltą tikslą – buvo sunaikinta beveik visa Lietuvos žydų bendruomenė³².

Vokiečių istorikų įdirbis ir pateiktos išvados iš esmės yra atkartojamos ir anglosaksų istoriografijoje. Joje holokaustas Lietuvoje dažnai išnyra kaip veiksmų ir technikos masiškai naikinant vietinę žydų bendruomenę išbandymų poligonas, kurio rezultatai buvo greitai pritaikyti ne tik Lietuvoje, bet ir visoje vokiečių okupuotoje Europoje³³.

Šiame kontekste verta išskirti istoriko Timothy Snyderio pasiūlytą „kruvinų žemių“ koncepciją, kuri Rytų Europos valstybių istoriją, vietinių gyventojų ir tautinių mažumų santykius ir jų transformacijas lygina pasitelkusi sovietų ir vokiečių okupacijų sukurtas priešpriešas³⁴. Šią poziciją T. Snyderis išplėtojo ir knygoje „Black Earth: The Holocaust as History and Warning“, kurioje jis atkreipia dėmesį į dvigubos okupacijos šiame regione sukeltas materialines, politines ir psichologines pasekmes. Anot T. Snyderio, sovietų okupacijos metu vykdytas turto nusavinimas

³² W. Wette, 2011.

³³ Plg.: K. Kwiet, 1998, p. 4; J. Matthäus, 2005, p. 19; Ch. Browning, 2004, p. 305.

³⁴ T. Snyder, 2011, p. 218–221. T. Snyderio knyga susilaukė daug palankių tiek rytų europiečių, tiek Lietuvos gyventojų atsiliepimų (greitą knygos vertimą į lietuvių kalbą, leidybą bei viešą pristatymą su knygos autoriumi Vilniuje parėmė Užsienio reikalų ministerija), o pati jo pasiūlyta „kruvinų žemių“ sąvoka yra originali. Antra vertus, knyga susilaukė nemažai Lietuvos ir užsienio istorikų kritikos dėl jos autoriaus teiginio, jog sulėtėjęs karas su Sovietų Sąjunga ir svokimas, kad jos nepavyks nukariauti, paskatino nacius imtis įgyvendinti Europos žydų sunaikinimo planą. Tokio teiginio logika skatina klausti, ar vokiečiams nugalėjus Sovietų Sąjungą holokausto nebūtų buvę? Plg.: Č. Laurinavičius, 2013, p. 167–183; O. Bartov, 2011, p. 424–428.

³⁰ Ch. Dieckmann, 2011, S. 1508–1509; J. Tauber, 2003, S. 43–44.

³¹ Ch. Dieckmann, 2011, S. 1530–1531.

apėmė visus gyventojus, tačiau žydus daugiausia, o tai skatino naujuosius jų turto savininkus siekti, kad tikrieji šeiminkai niekada nepasirodytų. Tautinių mažumų įtraukimas į sovietų administracinį aparatą sukėlė psichologines pasekmes, kurios vietinių gyventojų akyse išprovokavo įsitikinimą, kad dėl okupacijos kalti žydai, o tai paskatino ir dar labiau sustiprino anti-komunistinę propagandą. Galiausiai, planuotas Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karas gyventojų viltis atkurti valstybingumą privertė sieti su nacistine Vokietija. Anot T. Snyderio, visos šios trys sąlygos sukūrė palankų foną naciams jas išnaudoti savo užsibrėžtiems tikslams įgyvendinti³⁵.

Apibendrinant būtų galima teigti, kad Šaltojo karo pabaiga žymėjo naują holokausto tyrimų etapą, kuris buvo nukreiptas į holokausto specifiką Rytų Europoje, t. y. nuo nacių partijos, kariuomenės ir saugumo struktūrų vaidmens holokauste į eilinius kolaborantus ir masinių žudynių vykdytojus Lietuvoje, Ukrainoje, Lenkijoje ir kitose šio regiono šalyse. Būdingi naujojo holokausto konteksto, kalbant apie masines žydų žudynes vokiečių okupuotoje Lietuvoje, akcentai yra šie: pirmosios sovietų okupacijos įtaka lietuvių ir žydų santykiams ir jų transformacijai prasidėjus vokiečių okupacijai Lietuvoje, antisovietinio pagrindžio antisemitinių nuostatų įtaka vietinių gyventojų įsitikinimams, pirmųjų pogromų didžiuosiuose miestuose ir provincijoje eiga ir sukilėlių veiksmai, Laikinosios vyriausybės, vietinės lietuvių administracijos ir Katalikų bažnyčios elgsena holokausto akivaizdoje, lietuvių pagalbinės policijos dalyvavimo masinėse žydų žudynėse vertinimas ir kt.

³⁵ T. Snyder, 2015, p. 127–131.

Išvados

1. Pirmaisiais pokario ir Šaltojo karo metais didžiausią įtaką holokausto suvokimui darė nacių nusikaltėlių teismai. Remiantis šių teismų dokumentiniais įrodymais ir buvo rengiamos istorikų studijos apie masines žydų žudynes Antrojo pasaulinio karo metais. Dėl šių priežasčių ir negalėjimo susipažinti su archyvine medžiaga, esančia už geležinės uždangos, istorikų studijose daugiausia dėmesio buvo skiriama išskirtinai nacių partijos, kariuomenės, saugumo struktūrų ir biurokratijos veiksams organizuojant ir vykdant masines žydų žudynes rekonstruoti, o vietinių kolaborantų ir aukų veiksmai buvo aptariami fragmentiškai ir neišsamiai. Tai sąlygojo ne tik minėtas vokiečių dokumentų naudojimas, bet ir nepakankamai įvertinti holokaustą išgyvenusių aukų liudijimai ir patirtys, kurie dažnai buvo laikomi neobjektyviais ir nepakankamais. Menkas dėmesys aukų liudijimams iš esmės ims keistis nuo Eichmanno teismo Jeruzalėje – šis teismas aukų patirtis iškels kaip vieną iš esminių holokausto suvokimo dalykų.
2. Toks vertinimas ir kaltės suvertimas išskirtinai vokiečiams tiko visoms vokiečių okupuotoms šalims. Šis pasakojimas tiko ir lietuvių išeiviams, gyvunsiems Vakaruose, nes jis nekėlė istorinės, teisinės ir moralinės atsakomybės už dalyvavimą holokauste klausimo.
3. Šaltojo karo ir Sovietų Sąjungos griūtis žymi naują holokausto tyrimų etapą, kai dėmesys nuo vokiečių nukrypo link vietinių kolaborantų ir masinių žydų žudynių dalyvių Rytų Europoje, kartu ir Lietuvoje. Galima teigti, kad pastarųjų metų studijos atkreipė dėmesį į įvai-

rius lietuvių ir žydų santykių, antisovietinio pagrindžio veikslių ir skleistos propagandos, sovietų ir vokiečių okupacijų visuomenėje sukeltų įtampų ypatumus, turėjusius lemiamą reikšmę

holokausto Lietuvoje specifikai. Dėl to masinės žydų žudynės Lietuvoje Vakarų istoriografijoje iš periferizuoto tapo vienu svarbiausių holokausto tyrimo objektų.

BIBLIOGRAFIJA

Arad Y., 1980 – Yitzhak Arad, *Ghetto in Flames: The Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust*, Jerusalem: Yad Vashem Press, 1980.

Arad Y., 2009 – Yitzhak Arad, *The Holocaust in the Soviet Union*, Lincoln; Jerusalem: University of Nebraska Press; Yad Vashem, 2009.

Arendt H., 2015 – Hannah Arendt, *Eichmannas Jeruzalėje. Ataskaita apie blogio banalumą*, Vilnius: Aidai, 2015.

Arendt H., 2007 – Hannah Arendt, *The Jewish Writings*, New York: Schocken books, 2007.

Bankier D., Michman D. (Eds.), 2008 – David Bankier, Dan Michman, *Holocaust Historiography in Context: Emergence, Challenges, Polemics and Achievements*, Jerusalem: Yad Vashem, 2008.

Bartov O., 2011 – Omer Bartov, „Review“, in: *Slavic Review*, Vol. 70, No. 2, (Summer 2011), p. 424–428.

Bauer Y., 2002 – Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Haven: Yale University Press, 2002.

Berenis V., 2001 – Vytautas Berenis, „Holokausto problema: funkcionalistų ir intencionalistų mokyklos“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2 (10), p. 115–118.

Berenis V., 2007 – Vytautas Berenis, „Holokausto istoriografija: problemos, tendencijos, kontekstas“, in: Vytautas Berenis, *Kultūros intarpai istorijoje*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007, p. 69–92.

Berg N., 2003 – Nicolas Berg, *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker: Erforschung und Erinnerung*, Göttingen, 2003.

Besançon A., 2007 – Alain Besançon, *A Century of Horrors: Communism, Nazism, and the Uniqueness of the Shoah*, Wilmington; Delaware: ISI books, 2007.

Bloxham D., 2001 – Donald Bloxham, *Genocide on Trial: War Crimes Trials and the Formation of Holocaust History and Memory*, Oxford; New York, 2001.

Browning Ch., 2001 – Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, London: Penguin books, 2001.

Bubnys A., 2002 – Arūnas Bubnys, „Naujausi Vokietijos istorikų darbai apie holokaustą Lietuvoje“, in: Klaus Fuchs, Eglė Bendikaitė (sud.), *Holokausto istorijos tyrimai ir tautų kolektyvinė atmintis Baltijos regione*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, p. 21–32.

Cesarani D. (Ed.), 2014 – David Cesarani, *After Eichmann: Collective Memory and the Holocaust since 1961*, London; New York: Routledge, 2014.

Dean M. C., 2004 – Martin C. Dean, „Lithuanian Participation in the Mass Murder of Jews in Belarus and Ukraine, 1941–44“, in: Alvydas Nikžentaitis, Stefan Schreiner, Darius Staliūnas (Eds.), *The Vanished World of Lithuanian Jews*, Amsterdam; New York: Rodopi, 2004, p. 285–296.

Dieckmann Ch., 2011 – Christoph Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2011.

Douglas L., 2001 – Lawrence Douglas, *The Memory of Judgement: Making Law and History in the Trials of the Holocaust*, New Haven; London: Yale University Press, 2001.

Engel D., 2010 – David Engel, *Historians of the Jews and the Holocaust*, Stanford: Stanford University Press, 2010.

Friedländer S., 1998 – Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933–1939*, New York: Harper Perennial, 1998.

Friedman Ph., 1978 – Philip Friedman, *Their brothers' Keepers*, New York: Holocaust Library, 1978.

Giordano R., 2003 – Ralph Giordano, „Geleitwort“, in: Vincas Bartusevičius, Joachim Tauber, Wolfram Wette (Hrsg.), *Holocaust in Litauen: Krieg, Judenmord und Kollaboration im Jahre 1941*, Köln: Böhlau, 2003, S. 1–4.

- Goldhagen D. J., 1996 – Daniel J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York: Knopf, 1996.
- Gross J. T., 2002 – Jan T. Gross, *Neighbors*, London: Penguin books, 2002.
- Habermas J., 1987 – Jürgen Habermas, „Eine Art Schadensabwicklung: Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung“, in: „*Historikerstreit*“: *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München: Piper, 1987.
- Herbert U., 1999 – Ulrich Herbert, „Academic and Public Discourses on the Holocaust: The Goldhagen Debate in Germany“, in: *German Politics and Society*, 1999, Vol. 4, p. 35–54.
- Hilberg R., 2003 – Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New Haven: Yale University Press, 2003, Vol. I–III, 2003.
- Hilberg R., 2008 – Raul Hilberg, „The Development of Holocaust Research – a Personal Overview“, in: David Bankier, Dan Michman (Eds.), *Holocaust Historiography in Context: Emergence, Challenges, Polemics and Achievements*, Jerusalem: Yad Vashem, 2008, p. 25–36.
- Himka J. P., Michlic J. B. (Eds.), 2013 – John-Paul Himka, Joanna Beata Michlic (Eds.), *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, Lincoln: University of Nebraska Press, 2013.
- Judt T., 2000 – Tony Judt, „The Past Is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe“, in: István Deák, Jan T. Gross, Tony Judt (Eds.), *The Politics of Retribution in Europe: World War II and its aftermath*, Princeton: Princeton University Press, 2000, p. 293–323.
- Krausnick H., 1981 – Helmut Krausnick, Hans-Heinrich Wilhelm, *Die Truppe des Weltanschauungskrieges: Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD, 1938–1942*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1981.
- Kwiet K., 1998 – Konrad Kwiet, „Rehearsing for Murder: The Beginning of the Final Solution in Lithuania in June 1941“, in: *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 12, No. 1, Spring 1998, p. 3–26.
- Laurinavičius Č., 2013 – Česlovas Laurinavičius, „Tarp istorijos ir propagandos. Recenzija knygai, kuri per pastaruosius metus labiausiai reklamauta“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2012, t. 2, 2013, p. 167–183.
- Levin D., 2000 – Dov Levin, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius: „Studija 101“, 2000.
- Levin D., Brown Z. A., 2014 – Dov Levin, Zvie A. Brown, *The Story of an Underground: The Resistance of the Jews of Kovno in the Second World War*, Jerusalem; New York: Gefen, 2014.
- Maier Ch. S., 1994 – Charles S. Maier, *The Unmasterable Past: History, Holocaust and German National Identity*, Cambridge (Mass.); London: Harvard University Press, 1994.
- Marrus M. R., 1987 – Michael R. Marrus, *The Holocaust in History*, New York: A Meridian book, 1987.
- Matthäus J., 2004 – Jürgen Matthäus, „Historiography and the Perpetrators of the Holocaust“, in: Dan Stone (Ed.), *The Historiography of the Holocaust*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 197–215.
- Matthäus J., 2005 – Jürgen Matthäus, „Key Aspects of German Ant-Jewish Policy“, in: *Lithuania and the Jews: The Holocaust Chapter. Symposium Presentations*, Washington, D. C.: United States Holocaust Memorial Museum, 2005, p. 17–31, [prieiga internetu]: <https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_2005-07-03.pdf>, [2017-02-04].
- Nolte E., 2016 – Ernst Nolte, „Nenorinti praeiti kalba, kurią buvo galima parašyti, bet nebuvo galima pasakyti“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2016, Nr. 6, p. 20–22.
- Poliakov L., 1979 – Léon Poliakov, *Harvest of Hate: The Nazi Program for the Destruction of the Jews of Europe*, New York: Holocaust Library, 1979.
- Polonsky A., Michlic B. J. (Eds.), 2004 – Antony Polonsky, Beata J. Michlic (Eds.), *The Neighbors Respond: The Controversy over the Jedwabne Massacre in Poland*, Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Porat D., 1994 – Dina Porat, „The Holocaust in Lithuania: Some unique aspects“, in: David Cesarani (Ed.), *The Final Solution: Origins and Implementation*, London: Routledge, 1994, p. 159–174.
- Snyder T., 2015 – Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*, New York: Tim Duggan books, 2015.
- Snyder T., 2011 – Timothy Snyder, *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, Vilnius: Tyto alba, 2011.
- Stang K., 1996 – Knut Stang, *Kollaboration und Massenmord: Die litauische Hilfspolizei, das Roll-*

kommando Hamann und die Ermordung litauischen Juden, Frankfurt am Mein: Peter Lang, 1996.

Stone D., 2004 – Dan Stone (Ed.), *The Historiography of the Holocaust*, New York: Palgrave Macmillan, 2004.

Šepetys N., 2005 – Nerijus Šepetys, „Lietuvių santykiai su žydais: naujausios holokausto istoriografijos analizė?“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 6, p. 246–254.

Tauber J., 2003 – Joachim Tauber, „14 Tage im Juni: Zur kollektiven Erinnerung von Litauen und Juden“, in: Vincas Bartusevičius, Joachim Tauber, Wolfram Wette (Hrsg.), *Holocaust in Litauen: Krieg, Judenmord und Kollaboration im Jahre 1941*, Köln: Böhlau, 2003, S. 40–50.

Trunk I., 1996 – Isaiah Trunk, *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1996.

Vitkus H., 2005 – Hektoras Vitkus, „Istorinė atmintis ir holokaustas: problemos samprata“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2005, Nr. 1 (17), p. 51–64.

Vitkus H., 2008 – Hektoras Vitkus, *Holokausto atminties raida Lietuvoje: daktaro disertacija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas; Lietuvos istorijos institutas, 2008.

Wette W., 2011 – Wolfram Wette, *Karl Jäger: Mörder der litauischen Juden*, Frankfurt am Main: Fischer, 2011.

Zeiger H. A., 1960 – Henry A. Zeiger, *The Case against Adolf Eichmann*, New York: The New American Library, 1960.

THE HOLOCAUST IN LITHUANIA: A SIGHT TOWARD THE DISCOURSE OF WESTERN HISTORIOGRAPHY

Stanislovas Stasiulis

S u m m a r y

The main aim of this article is to discuss the Holocaust in Lithuania as it appears in the discourse of Western historiography. This aim and the structure of this article have two goals: first, to discuss the Western historiographic perspective on the Holocaust during the period of the Cold War; second, to review the shifts in the historiography after the Cold War and the Fall of the Soviet Union.

The first chapter of this article underlines that during the first period, the historiography of the Holocaust was mainly based on the sources of the Trials of the Major War Criminals (the Nuremberg Trials) and the legal proceedings during the subsequent years. This provided the foundation for historians to write studies about the Holocaust. However, these studies focused mainly on the criminal character of the Nazi party, the military and security forces, while the voices of the victims were silenced – at least until the Eichmann Trial; in addition, the question about the collaboration

of locals in the Final Solution during the German occupation was also kept out. It should be underlined that this narrative was quite suitable for those Lithuanians who lived in Western Europe or the US, as it mainly stressed the guilt of the Nazi Germans.

The Fall of the Soviet Union initiated a significant shift in the research of the Holocaust in Lithuania. The main factor of this shift was the opening of the archives in Eastern Europe, which provided the conditions to carry out research on the Holocaust in Lithuania. These studies made new conclusions about the relations between Lithuanians and Jews, anti-Semitism in Lithuania, the anti-Soviet underground and its anti-Semitic attitudes, the first pogroms in German-occupied Lithuania during the first days of the War against the Soviet Union etc. This shift pushed the topic of the Holocaust in Lithuania to the top of the priorities of the agenda of Western historians and, in the broader sense, of the whole research centered around the persecution and eradication of the European Jews.

*Įteikta 2017 09 29
Parengta skelbti 2017 11 28*